

1950-ŪJŪ KARTOS PROZININKAI

[...]

Humoristinės prozos, poezijos ir dramos kūrėjas Juozas Erlickas (g. 1953) pirmąją humoreskų knygą *Kodėl?* išleido 1979 m., antroji – *Raštai ir kt.* išėjo 1987 m. Daugiausiai parašė ir išleido nepriklausomybės metais: alegorijų ir parodijų dramas *Gyvenimas po sniegu* (1991), eilėraščių vaikams knygas *Bobutė iš Paryžiaus* (1995) ir *Aš moku augti* (2003), recenzijų rinkinį *Viršūnės ir kelnės* (1995), ironiškų novelių, pjesių ir eilėraščių *Knygą* (1996, antras leid. 1998) ir didžiausią savo veikalą, įvairiausių prozinių ir poetinių žanrų tekstus – *History of Lithuania* (2000).

Erlickas – humoristas ironikas, intelektualinis padauža. Ironija yra jo kalbėjimo būdas, jo stiliaus pagrindas. Pasakotojas neišsiduoda ką galvojęs, apsimeta kvailėliu, tapatinasi su savo karnavaliniais herojais, susilygina su vaizduojamuoju objektu, pajuoką slepia po rimtuolio ir naivuolio kauke. Autoriui tarsi ir nerūpi gėrio, šviesos ir teisybės perspektyva. Jis tik stebi savo meto visuomenės ir atskiro individo laikyseną ir mato pasikartojančių žmogaus ydų karuselę, neturinčią nei pradžios, nei galo. Erlicko humoras daugiareikšmis, daugiasluoksnis, skaitytojo valia susiprasti, iš kokių emocijų ir intelektualinių aukštumų žvelgiama į pasaulį. Pagrindinis jo ironijos taikinytis – lietuvių charakteris, lietuviškos mąstysenos stereotipai, pasipūtusio provincialo mentalitetas; prie bet kokios aplinkos prisitaikantis vertybinis cinizmas; primityvi, šabloniška kūryba, literatūriniai šampai.

Erlicko herojai – naujas žodis humoristinėje lietuvių literatūroje. Iki sovietmečio pabaigos vyravo nuomonė, kad humoristinė literatūra privalo „demaskuoti gyvenimo negeroves“, t. y. jos paskirtis – atlikti konjunktūrinio prievaizdo funkcijas. Debiutine knygele *Kodėl?* (1979) Erlickas atrodė nepritapėlis, nes vaizdavo ne gyvenimo negeroves, bet mąstymo stereotipų užvaldytą silpną, įvairių psichologinių kompleksų kamuojamą žmogų, kuriam sunkiai sekasi palaikyti ryšį su realybe. Ši kūryba nukreipta į žmogaus psichologijos, tiksliau – į jo sveiko proto studijas. Joje mėginama atskleisti, kaip įvairių ideologinių, socialinių, ekonominių šablonų sukaustytas žmogus suvokia save. Socialinė ir visuomeninė kritika bei satyra pasirodo tik nepriklausomybės metais išleistuose Erlicko kūriniuose.

Svarbiausia iki nepriklausomybės išėjusi Erlicko knyga – *Raštai ir kt.* (1987). Čia atsiskleidžia nykus sovietmetis, susiformuoja ironiškas stilius. Erlickas meistriškai pasitelkia stilizaciją, jai artimą parodiją, groteską; puikiai jausdamas žodžio galimybes, mėgsta kalambūrą („Suvokiu, kad kukliai apstatytas pirmas aukštas – rinkėjams, o antrasis – išrinktiesiems“), žaismingus paradoksus („Jei, kaip sakoma, viskas praeina, / Tai kodėl tamsta nepraeini?“). *Raštuose* atpažįstame aštuntojo devintojo dešimtmečio „vidutinį“ žmogų, jo susvetimėjimą, buitines nykumą, visuotinę apatiją, dvasinių interesų atrofiją, individualybės stoką. Įstatytas į rėmus, sustingęs, nekintantis gyvenimas ir kultūra yra tapę žmogaus dvasios kalėjimu. Žmonės kalba trafaretinėmis formulėmis, kurios niekam nieko nebereiškia, nes viskas žinoma iš anksto:

Aš abejoju.

– *Tai kad vis dėlto, matot, vyrai... Na, aš tiesiog nežinau... Bet man rodos... Darbo metu kažkaip lyg ir...*

Povilas, tas, kuris mėgdavo laisvalaikį kalbėti aforizmais, tarė:

– *Gyvenimas duotas tik vieną kartą, todėl jį reikia sąžiningai pragerti.*

Zigmas, kuris po vidurdienio kalbėdavo bosu, sududeno:

– Du, du, du.

O Jonas, kuris iš viso buvo baisus tylenis, burbtelėjo:

– Burbt. (17)

Raštuose stilizuojamos ne tik buitinės kasdienės situacijos, kalba, bet ir šabloniška, sustabarėjusi dramų, poezijos, novelių rašymo maniera. Erlickas – vienas talentingiausių parodijuotojų lietuvių literatūroje: užsidėjęs parodijuojamojo kaukę, jis puikiai imituoja konjunktūrines eiles, sentimentalius romansus, šlagerius, pokario lyrinę poeziją; taikliai perkurta neoromantinio eilėraščio modelį. *Raštų* pjesėms būdinga grėsmingesnė ironija. Išsigimėliškos gyvenimo apraiškos reikalauja grotesko. Kuriami sąlygiški fantastiškai iškreipto, nenatūralaus ir nenormalaus pasaulio pavidalai, jais išjuokiamas valdžios bukaprotiškumas („Kolumbo gimtadienis“), besaikis valdininkijos savanaudiškumas, išponėjimas („Blinkuva“). *Raštuose* atsiranda ir absurdo situacijų, sietinų su juodojo humoro stilistika: kai meilėje svarbu nebe meilė („Tu toks neįdomus, Juozai“), kai pragmatiškai net vaikai („Mokykliniai paveikslėliai“), kai chuligano užpultas žmogus prašo atleidimo, kad nepanoro būti sumuštas („O lietus vis lijo...“), kai net savo namuose žmogus jaučiasi reglamentuotas biurokratinių instrukcijų („Jei lieps mylėti man, – aš ir mylėsiu“). Absurdas ir groteskas pagrindiniu rašytojo raiškos būdu tapo nepriklausomybės metų kūryboje. Svarbiausi jų taikiniai – kyšininkavimas ir nusikaltėliai.

Dramų rinkinio *Gyvenimas po sniegu* (1991) įvaizdžiuose atpažįstamos anuometinės aktualijos – Sniego karalystė su pernykščiu sniegu, po kuriuo kišami neloyalūs žmonės, sustojęs laikrodys, begalvis valdovas – tai visiško sąstingio, inercijos, autokratijos, sustojusio istorinio laiko ženklai. Šalia būdingų Atgimimo laikotarpio vaizdų – komunistinės nomenklatūros, „buvusiųjų“ – besikeičiančių aplinkybių akivaizdoje formuojasi negailestinga pirmųjų laisvės metų parodija: sumaištis, absurdiška, nuo esmės ir tikrumo maksimaliai nutolusi komunistinių, patriotinių ir religinių lozungų mišrainė, gaminama vis tos pačios nomenklatūros.

Knygoje (1996) atidžiai ir kritiškai stebimi visuomenės gyvenimo pokyčiai, žmogaus pasimetimas ir iškrypėliškas elgesys atgautoje laisvėje. Kuriamas išvirkščio pasaulio vizija, naujas Lietuvos pradžios pasaulis – priešingas šventajam, demoniškas („Kriminalinė kronika“). Sekamos neva legendos ar mitinės sakmės apie laisvę ir nevaržomas galimybes, o ta laisvė įgyja neprognozuojamo chaoso ar absurdo reikšmę. Absurdo situacijose veikia visų šiuolaikinių luomų ir socialinių grupių „herojai“ – nuo valkatos iki prezidento. Erlickui rūpi parodyti, kaip naujomis aplinkybėmis žmogus vadovaujasi senais mąstymo šampais ir vertinimų stereotipais. Ateityje iš rašytojo *Knygos* bus galima sužinoti, kaip buvo veržiamasi į valdžią ir ten tvarkomi savi reikalai, kokie buvo mūsų muitininkai, policininkai, teisėjai, žemdirbiai ir valdininkai, kaip buvo imami kyšiai, kaip dirbo ministrai, kaip vertėsi per galvą prisitaikėliai patriotai, koku groteskišku farsu virsdavo rinkimų kampanija.

Knyga History of Lithuania (2000), pradedant pavadinimu, įdomiai ir prasmingai struktūruota: skyrių pavadinimai rodo užmojų sukurti lietuvių kultūros mitą, savotišką pastarojo dešimtmečio politinę eschatologiją. Kaip ir *Knygoje*, situacija iškreipiama arba apverčiama, ir, pasitelkus lengvai atpažįstamus literatūrinius, filosofinius ar publicistinius motyvus, sukuriamas pasakojimas apie naiviojo, prie aplinkybių neprisitaikiusio lietuvio pražūtį šių dienų Lietuvoje. Jau nuo skyrių pavadinimų prasideda ironiška laikotarpio charakteristika:

Pirmųjų lietuvių atsiradimas ir bedarbystės pradžia

Šeimos kaip ūkinio vieneto silpnėjimas

Konservatorių ordino įsigalėjimas lietuvių žemėse
Kariniai puldinėjimai
Ponų atsiradimas
Lietuviai išmoksta naudoti geležies dirbinius (kirvi)

Pirmos knygos pusės tekstai gerokai ištęsti, daugiažodžiai, juose tiražuojami vis tie patys, nors ir meistriškai atradimai. Anot recenzento, „kompozicijos, struktūros amorfiškumas yra tų daugiažodžių Erlicko pasakojimų bėda“¹. Jie stokoja vienijančio centro, sutelktumo, kryptingumo, todėl lieka amorfiški, neįsimenantys. Stipriausi knygoje – smulkieji prozos ir poezijos žanrai. Tai humoreskos, kelių eilučių parabolės ir lietuvių poezijos parodijos. Erlickas čia atsiskleidžia kaip puikus lietuvių literatūros žinovas, geras poetas ir politikas intelektualas, akylai stebintis politinio bei socialinio gyvenimo aktualijas, gebantis šmaikščiai pasišaipyti kad ir iš mažiausio netikrumo.

Erlicko kūrybos reikšmė šiandieninėje lietuvių literatūroje yra nekvestionuojama. Ją yra taikliai apibendrinęs Valentinas Sventickas: „Jis negrįžtamai nutolo nuo vulgarios ir lėkštos humoristikos, arkliško juoko, jis davė lietuviškam ironiškam pasakojimui tiek pat subtilumo, erudicijos ir lankstumo, kiek jo turi mūsų poezija ir novelistika“².

Naujausioji lietuvių literatūra 1988–2002, Vilnius: Alma littera, 2003, p. 150–152.

¹ Valentinas Sventickas, „Rašytojo knygoje tikimasi literatūros“, *Metai* 4, 2001, 133.

² Ten pat, 137.